

Geert Grote Universiteit – De Betekenis van de Metafysica voor de Huidige Tijd

Résumé III: Prof. dr Jan van Ophuijsen: Plato en Aristoteles (Deventer, 15 maart 2010)

Allereerst enige opmerkingen over het begrip metafysica. Dit is niet afkomstig van Aristoteles zelf, die sprak over “eerste filosofie”, maar is gemunt in de eerste eeuw voor onze jaartelling. In huidige termen spreekt men wel over een filosofie die zich richt op dingen achter of, zo men wil, boven de fysische verschijnselen of over een discussie die een andere discussie tot onderwerp heeft. Waar het Aristoteles om gaat, is zeker het kiezen van een ander perspectief, het formuleren van een andere vraagstelling dan die van de wetenschappen van de *phusis* oftewel natuur. Het gaat dan om het bestaan van zijnden als zijnde, om het bestuderen van dingen die er zijn onder het aspect **dat** ze er zijn. Wat zeg ik als ik het feit uitdruk dat ze er zijn? Daarmee is de metafysica noch een kennisleer, noch een studie naar taal of taalgebruik, maar een zich bezighouden met de werkelijkheid achter het taalgebruik. Centraal staat een “zijndheid”, voor de Grieken “*ousia*”. Het gaat om een **algemene** zijnsleer, een ontologie in ruime zin, waarbij niet alleen wat men in de onmiddellijke nabijheid als zijnde aantreft een rol speelt, maar ook eeuwigheden, dingen die de ondermaanse natuurlijke orde te boven gaan.

Plato en Aristoteles worden vaak gezien als tegenpolen, maar het heeft even veel zin ze met elkaar te associëren. Zo is er in de geschiedenis van het filosofisch denken een aristotelisch-platoonse “*mainstream*” tot stand gekomen. Centraal staat hierin een externe werkelijkheid die niet afhankelijk is van het menselijk denken. Aangenomen wordt dat deze toegankelijk is voor menselijke intelligentie en vatbaar voor rationele uitleg. Het gaat er om de werkelijkheid te presenteren en te beschrijven in termen van een rede (*logos*) die binnen deze werkelijkheid herkenbaar is en deze werkelijkheid inzichtelijk maakt voor de rede in ons, het rationele denken dat zich laat formuleren in proposities. Zo kan men het vele herleiden tot weinig of zelfs tot het ene (onder meer te omschrijven als het Goede), en kan men hetgeen waarvan de waarde onduidelijk is herleiden tot **bepaalde** waarden. Beschrijven en evalueren zijn dan één. De mens is het geprivilegieerde wezen dat in staat is de intelligente orde die aan de werkelijkheid ten grondslag ligt op theoretisch-reflectieve wijze te na-voltrekken.

We nemen een tekstdeel van Plato’s “De Staat” om te bekijken hoe de mens in verschillende stadia dit cognitieve proces kan doorlopen. Dit werk als geheel behandelt rechtvaardigheid, in het geheel van de maatschappij zowel als binnen het individu, als een juiste verdeling en verhouding tussen delen met het oog op het geheel dat zij vormen. Het overheersende element dat voor deze juiste verhouding borg staat, is in het grote geheel de filosoof-koning, binnen de mens de redelijkheid. Het volgen van de rede is bepalend, en daaraan kan in de opleiding van de filosoof-koning het best gestalte worden gegeven door middel van een geordende gesprekskunst, geschoeid op

dialectische leest van vraag en antwoord. Een scharnier waarom de tekst als geheel draait, vormen in deze context drie vergelijkingen: de bekendste, die van de grot, voorafgegaan door die van het lijnstuk en van de zon.

Om te beginnen de eerste vergelijking, die met de zon. De zon heeft een dubbele functie. Binnen het zichtbare domein, het bereik van de zintuigen, maakt hij dingen niet alleen zichtbaar (zijn epistemische functie), maar zorgt hij ook dat er zichtbare dingen zijn (zijn ontologische functie). Binnen het bereik van het intellect, het denkend verstand, is volgens Plato hiermee te vergelijken het Goede, dat dezelfde dubbele functie heeft. Niet alleen kennen we dingen pas echt als we het goede ervan inzien en zo een bepaalde doelmatigheid erin herkennen, maar het is ook dit Goede dat de werkelijkheid 'motiveert', haar drijft en beweegt. Hier ziet men hoe de epistemische, ontologische en ethische functie van Plato's Ideeën bijeen horen. Men moet deze Ideeënleer niet opvatten volgens het dualistisch stereotype, waarbij het sensibele en het intelligibele domein tegenover elkaar zouden staan. Er is geen sprake van een werkelijkheid die is zoals ze zich aan ons voordoet en een andere werkelijkheid waarin men haar zin en betekenis zou kunnen aantreffen. De Ideeën zijn noch een afzonderlijk ruimtelijk fenomeen, noch een product van de menselijke geest. Zij zijn vormen waarnaar de meer alledaagse werkelijkheid zich richt en waartoe deze werkelijkheid kan worden herleid. Er is dan ook maar één **werkelijk** zijn en dat is het zijn van de Ideeën.

Kort samengevat komt Plato's vergelijking met het lijnstuk hier op neer. We verdelen dit lijnstuk in twee delen die de intelligibele en de sensibele orde representeren, en verdelen elk van beide delen opnieuw. Eén vierde deel van het lijnstuk, het eerste van de twee die de zintuiglijk waarneembare werkelijkheid vertegenwoordigen, toont ons het gebied van afbeeldingen van voorwerpen. Wij krijgen hier zintuiglijke indrukken die we met terugwerkende kracht leren interpreteren als indirect afkomstig van wezens en voorwerpen die we pas in het tweede kwart van het lijnstuk herkennen. De interpretatie berust hier niet op toevoer van informatie, maar is te danken aan een reflectie die ons in staat stelt op en in dezelfde gegevens een nieuwe kijk te krijgen en tot nieuw inzicht te komen. Elk volgend stadium in het cognitieve proces werpt een nieuw licht terug op het voorgaande stadium. Op dezelfde manier waarop de materiële, fysische werkelijkheid haar afbeeldingen te boven gaat, zo gaan wiskundige grootheden deze fysische werkelijkheid te boven, en zo gaan Ideeën op hun beurt de voorwerpen van de wiskunde te boven. Langs de achtereenvolgende stadia van deze weg benaderen wij geleidelijk het Goede en hopen we onszelf in staat te stellen dat ooit te vatten. Als dit punt wordt bereikt, komt al het vorige in een ongekend helder licht te staan en valt het op zijn cognitieve plaats.

Deze opklimmende beweging, dit telkens bereiken van een nieuwe begripsorde, kan men beschouwen als een nadering tot iets transcendent. Hier ligt een belangrijk verschil met Aristoteles, die in de plaats van een transcendente idee een immanente vorm stelt, en voor wie de akt van het intellect weliswaar een andere is dan die van het voorstellingsvermogen, maar zich niet van alle voorstellingen hoeft te ontdoen en te

distantiëren. Waar Plato's dialectische methode opgaat in het bereiken van een hogere orde, blijft Aristoteles dichter bij onze alledaagse intuïties. Mede daardoor is Plato in ons huidig filosofisch discours minder zichtbaar aanwezig dan Aristoteles. Maar onze bewuste en opzettelijke vermeldingen zijn geen betrouwbare aanwijzing voor de mate waarin denkers deel uitmaken van onze intellectuele moedermelk. Plato, die ons meer uitdaagde onze intuïties ter discussie te stellen en tastend te zoeken naar een werkelijkheidsniveau waarop epistemische, ontologische en ethische aspecten verbonden blijken, heeft in onze intellectuele habitat dieper wortel geschoten dan wij gemakkelijk beseffen en, als wij het beseffen, gemakkelijk toe kunnen geven.